

EL DIPUTAT PROVINCIAL MARIÀ SERRA (1889-1942)

DE L'EMIGRACIÓ A AMÈRICA
A LA FRANÇA OCUPADA PELS NAZIS

SANTIAGO COLOMAR FERRER

Santiago Colomar Ferrer

El diputat provincial Marià Serra
(1889-1942)

*De l'emigració a Amèrica
a la França ocupada pels nazis*

Consell Insular de Formentera
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2025

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	11
CAPÍTOL 1. Els primers anys i l'emigració a Amèrica (1889-1931)	15
Formentera al final del segle XIX i l'inici del segle XX	15
La República Oriental de l'Uruguai i Cuba	18
Nova Orleans i Nova York	27
CAPÍTOL 2. Marià Serra a la Diputació Provincial de Balears (1931-1934)	37
La Segona República i la nova Diputació Provincial de Balears	37
L'avantprojecte d'Estatut d'Autonomia de les Balears	42
La visita del governador civil Francesc Carreras a Eivissa i Formentera	45
La vaga a les salines de Formentera de 1931	51
Les dificultats econòmiques i la creació de càtedres d'Estudis Baleàrics	56
La visita del governador civil Joan Manent a Eivissa i Formentera	64
La visita del president de la República a Eivissa	71
Marià Serra ingressa a la maçoneria	74
La visita del governador civil Joan Manent a Menorca	80
La vaga a les salines de Formentera de 1932 i el problema de l'estany des Peix	84

L'Estatut d'Autonomia de Catalunya i la represa autonomista a les Balears	87
Crisi econòmica, falta d'inversions i conflictes socials	97
Les dificultats de la Diputació Provincial de Balears i la urbanització de la Savina	107
La millora de l'oferta turística d'Eivissa i Formentera	117
La vaga a les salines de Formentera de 1933 i el conflicte dels paletes eivissencs	122
El Primer Festival de Música Mallorquina i les eleccions generals de 1933	128
Els darrers dies de Marià Serra com a diputat provincial	135
CAPÍTOL 3. Marià Serra a l'Ajuntament de Formentera (1931-1936)	139
L'educació, una qüestió prioritària	139
El nou edifici de l'Ajuntament de Formentera	147
El conflicte de l'estany des Peix i la urbanització de la Savina	150
La vaga a les salines de Formentera de 1934	158
La nova Diputació Provincial de Balears	160
El port de la Savina, una millora que no arriba	164
El mestre Lluís Andreu abandona Formentera	167
La Revolució d'Octubre i l'intent de suprimir l'Ajuntament de Formentera	171
La crisi financera i institucional de l'Ajuntament de Formentera	177
El falangista Joan Serra Torres, alcalde de Formentera	183
Marià Serra presenta la dimissió com a regidor	192
CAPÍTOL 4. El Front Popular i la Guerra Civil (1936-1939)	197
El Front Popular i el nou Ajuntament de Formentera	197

L'esclat de la Guerra Civil i l'expedició del capità Alberto Bayo	206
La fugida del <i>Miguel Pequeño</i> a Xàbia	212
Una família separada per la guerra	218
Els bombardejos de Barcelona i la fam de Formentera	224
CAPÍTOL 5. L'exili i la mort a França (1939-1942)	235
Camí de l'exili	235
El camp de concentració d'Argelers	237
El camp de concentració de Bram	241
El treball al departament del Loiret	262
L'ocupació alemanya	273
La mort	286
CONCLUSIONS	295
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	301
Fonts arxivístiques	301
Publicacions periòdiques	301
Entrevistes	303
Bibliografia	303
Fonts audiovisuals	312
Pàgines web	312

SIGLES UTILITZADES

ACIF	Arxiu del Consell Insular de Formentera
ADA	Archives départementales de l'Aude
ADL	Archives départementales du Loiret
ADPO	Archives départementales des Pyrénées-Orientales
AGCM	Arxiu General del Consell de Mallorca
AHEIF	Arxiu Històric d'Eivissa i Formentera
AHGE	Archivo Histórico Genaro Estrada
AMCB	Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona
AMP	Archives municipales de Pithiviers
AMSAP	Arxiu Municipal de Sant Antoni de Portmany
AMSJL	Arxiu Municipal de Sant Joan de Labritja
AMX	Arxiu Municipal de Xàbia
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
CDMH	Centro Documental de la Memoria Histórica
NARA	National Archives and Records Administration
RCF	Registre Civil de Formentera

INTRODUCCIÓ

L'estiu de 1997 vaig començar a treballar a l'Ajuntament de Formentera com a auxiliar administratiu, i allí vaig coincidir amb Josep Serra Castelló, un funcionari a punt de jubilar-se que va començar a fer feina a la institució el 1946, quan només tenia tretze anys. A pesar de la seva aparença seriosa i reservada, a Josep Serra li agradava contar històries i anècdotes de la seva llarga vida professional, i un dia em va explicar que el seu pare havia estat diputat provincial i havia mort a França. A l'Ajuntament també hi treballava el seu nebot, Josep Verderra Serra, a qui li agradava molt la història i tenia amplis coneixements, a partir de testimonis orals, del que havia passat a l'illa durant la Guerra Civil. Amb Josep Serra i Josep Verderra vaig fer-hi amistat i, a poc a poc, em va anar seduïnt aquella tràgica història d'un diputat provincial republicà que havia hagut d'abandonar una família amb tres fills petits i havia mort de pena i tristor a l'exili. El 2005 vaig deixar la feina a l'Ajuntament de Formentera i vaig entrar a treballar com a professor a l'IES Marc Ferrer. Finalment, Josep Serra va morir el 2007 i tres anys després vaig decidir començar a investigar sobre el seu pare.

La figura de Marià Serra no ha estat estudiada fins ara, encara que fou diputat per Eivissa i Formentera a la Diputació Provincial de Balears a la Segona República. En general, el polític formenterer ha estat un personatge oblidat pels historiadors i les institucions, sobretot a Eivissa. Pel que fa a l'àmbit institucional, a Formentera se li va dedicar un carrer al poble de Sant Francesc, prop de la casa on va néixer, gràcies al nomenclàtor elaborat per l'Obra Cultural Balear de l'illa a la dècada de 1980. En canvi, per exemple, a la ciutat d'Eivissa no hi ha cap carrer, plaça o passatge amb el nom del diputat provincial Marià Serra. En aquest sentit, és necessari recuperar la història silenciada durant la dictadura franquista i reivindicar la nostra memòria democràtica. És una qüestió de justícia, dignitat i agraïment.

Des del punt de vista historiogràfic, l'escassa informació i la falta d'estudis sobre Marià Serra han propiciat la publicació i difusió d'algunes idees errònies sobre el polític republicà. El 1995, Xico Lluy va recollir la versió d'un formenterer que explicava que l'exdiputat provin-

cial havia lluitat a la Resistència francesa i possiblement havia mort a Lió assassinat pels nazis o per la milícia del govern de Vichy.¹ El 2001, el mateix Xico Lluy va desmuntar aquesta teoria després de consultar la partida de defunció de Marià Serra que conservava la família del polític republicà.² No obstant això, en un treball general sobre els refugiats de les Balears, publicat el 2003, es repetiren novament les idees recollides el 1995.³ Encara més, en un llibre recent sobre la Segona República a Formentera s'explica, sense aportar cap prova documental ni referència bibliogràfica, que Marià Serra va morir al camp de concentració nazi de Pithiviers.⁴ Per evitar errors i resoldre interrogants era del tot necessari fer un estudi documentat sobre el polític formenterer.

He intentat construir un relat al voltant de la figura de Marià Serra amb la voluntat d'explicar la seva trajectòria personal i política i el context històric en què va viure. En aquest sentit, no és només una biografia, sinó també, a partir de la seva experiència personal, una aproximació a les grans qüestions de la seva època: l'emigració a Amèrica, la Segona República, la Guerra Civil, l'exili i la Segona Guerra Mundial.

El llibre s'estructura en cinc capítols que segueixen una línia cronològica clara, però també he introduït puntualment un criteri temàtic. En aquest sentit, al primer capítol s'expliquen els primers anys de la vida de Marià Serra i la seva experiència com a emigrant, però al segon capítol i al tercer el relat es desdobla per explicar per separat la seva feina com a diputat provincial i com a regidor de l'Ajuntament de Formentera, dos càrrecs que va compatibilitzar entre la primavera de 1931 i l'hivern de 1934. Al quart capítol es descriu l'esclat de la Guerra Civil, la fugida de Marià Serra de Formentera i la seva estada a Barcelona. Finalment, al darrer capítol es relata l'arribada de l'exdiputat provincial a França, el seu pas pels camps de concentració d'Argelers i Bram, la seva sortida per treballar al departament del Loiret i la seva mort a Pithiviers. A més d'explicar les vicissituds per les quals va passar Marià Serra, en tot moment he fet referència a la situació en què es trobava

1. X. LLUY TORRES, *Eivissencs i formenterers als camps nazis* (Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1995), p. 122.

2. X. LLUY TORRES, *Visca Cárdenas! L'exili americà dels republicans pitiusos* (Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 2001), p. 36, nota 17.

3. M. SANTANA MORRO i A. MARIMON RIUTORT, *Les emigracions forçades del franquisme. Refugiats i exiliats de les Illes Balears a causa de la Guerra Civil del 1936-1939 i de la Postguerra* (Palma, Conselleria de Presidència del Govern de les Illes Balears, 2003), p. 74.

4. M. SERRA RIERA, *La Segona República a Formentera, 1936-1939* (Eivissa, Institut d'Estudis Balearics i Editorial Mediterrània-Eivissa, 2018), p. 19.

la seva família i Formentera des del moment que l'exdiputat provincial va abandonar l'illa.

El treball d'arxiu ha estat llarg i intens. Per analitzar la feina de Marià Serra com a diputat, he consultat especialment la documentació de la Diputació Provincial de Balears, que es troba a l'Arxiu General del Consell de Mallorca. Així mateix, per estudiar la seva trajectòria com a regidor he revisat sobretot les actes de ple de l'Ajuntament de Formentera. D'altra banda, per documentar l'exili del polític formenterer a França he consultat els Archives départementales des Pyrénées-Orientales, a Perpinyà; els Archives départementales de l'Aude, a Carcassona; els Archives départementales du Loiret, a Orleans, i els Archives municipales de Pithiviers. He aprofitat també els recursos documentals que ofereix la xarxa. Concretament, per conèixer el treball de Marià Serra com a mariner, sobretot a Nova Orleans, he consultat les llistes de tripulacions dels National Archives and Records Administration de Washington, que estan disponibles a través de la pàgina www.ancestry.com. Així mateix, per documentar la presència de formenterers a Nova York he utilitzat els registres d'entrada d'emigrants de l'illa d'Ellis, que es troben a la pàgina www.statueofliberty.org. D'altra banda, per conèixer detalls de la Segona República i la Guerra Civil a Formentera, he consultat a www.pares.mcu.es la documentació de la Causa General franquista que està custodiada al Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca. Finalment, gràcies a la pàgina www.memoricamexico.gob.mx, he pogut accedir a peticions de refugiats espanyols a França per anar a Mèxic que es troben a l'Archivo Histórico Genaro Estrada, de la capital mexicana.

Per complementar la documentació d'arxiu, he utilitzat publicacions periòdiques de l'època i fonts orals. En aquest últim apartat destaca, sobretot, l'entrevista realitzada el 2011 a Maria Serra Castelló, filla major de Marià Serra. També han estat molt valuoses les informacions facilitades per Josep Verdera Serra, net de l'exdiputat provincial, i l'entrevista realitzada el 2004 a Joan Colomar Torres, patró de l'embarcació en què el polític republicà va fugir de Formentera el setembre de 1936.

Per identificar millor els personatges principals del llibre, sempre que ha estat possible i s'ha considerat convenient, he introduït entre parèntesis una referència familiar. S'ha de tenir en compte que, tradicionalment, els noms i llinatges dels formenterers solien repetir-se amb certa freqüència i, per tant, les persones s'identificaven sobretot amb el nom propi i una referència familiar.

Finalment, pel que fa a la transcripció de fonts documentals, he respectat en tot moment la grafia original, però he normalitzat les ma-

júscules i minúscules i he accentuat seguint les normes gramaticals actuals. Així mateix, per facilitar la lectura i comprensió dels textos, he utilitzat claudàtors per introduir signes de puntuació, desenvolupar abreviatures o completar paraules amb alguna omisió tipogràfica.

CAPÍTOL 1

ELS PRIMERS ANYS I L'EMIGRACIÓ A AMÈRICA (1889-1931)

FORMENTERA AL FINAL DEL SEGLE XIX I L'INICI DEL SEGLE XX

El formenterer Marià Serra Riera va néixer el 13 d'octubre de 1889 a Can Pep Blai, una casa de Sant Francesc situada molt prop de la capella de sa Tanca Vella i no gaire allunyada de l'església del poble.⁵ Era fill de Josep Serra Marí i Maria Riera Ferrer, un matrimoni que tenia una filla petita anomenada Maria i que el 1888 havia perdut un infant de tres anys i mig.⁶ Josep Serra era mariner i quan va néixer el seu fill es trobava «ausente en ultramar».⁷ En aquells moments, Formentera acabava de recuperar el seu terme municipal, agregat al de la ciutat d'Eivissa entre 1870 i 1888, i feia pocs mesos que s'havia beneït l'església de Sant Ferran, un temple que s'hauria d'haver construït a les salines però que finalment es va aixecar prop de ses Roques. Al final del segle XIX, la Pitüsa menor vivia pràcticament en una economia de subsistència i l'escassetesa de recursos estava provocant un corrent migratori cada vegada més important cap a Amèrica, a pesar de les millores introduïdes en l'explotació de les salines, l'increment del conreu de la vinya i les inversions de la família Wallis en la piscifactoria de l'estany Pudent. El 1892, Formentera tenia una població de 1.951 habitants i no disposava de cap carretera general.⁸

El 17 d'octubre de 1892, quan Marià Serra tenia tres anys, la família es va ampliar amb el naixement d'un altre fill, que fou batejat amb el nom de Josep.⁹ Marià Serra degué estudiar probablement a l'escola pú-

5. RCF, Naixements, volum 10, f. 29v-30r.

6. RCF, Defuncions, volum 9, f. 18v-19v.

7. RCF, Naixements, volum 10, f. 30r.

8. Sobre la situació de Formentera al final del segle XIX, vegeu S. COLOMAR FERRER, *Formentera a l'època contemporània (1782-2007)* (Palma, Edicions Documenta Balear, 2009), p. 18-22.

9. RCF, Naixements, volum 11, f. 74r-74v.

blica de nens de Sant Francesc, que estava molt a prop d'on vivia la seva família. El 1892, l'inspector de Primera Ensenyança José María de Barcia va visitar les dues escoles públiques que hi havia al poble i va comprovar que la de nenes, dirigida per l'eivissenca Antònia Ripoll Ribas, tenia poca matrícula i l'assistència era escassa. L'escola de nens, que portava el formenterer Francesc Marí Riera, funcionava millor, però el local no reunia les condicions necessàries i l'Ajuntament de Formentera va acordar el seu trasllat, seguint les indicacions de l'inspector.¹⁰ No obstant això, el 1895 *La Bandera de Ibiza* denunciava la falta d'inversions estatals a la Pitiüsa menor i assegurava que les dues escoles de l'illa estaven «algo menos que abandonadas».¹¹ La situació de l'educació era crítica i el 16 de febrer de 1897 *El Siglo Futuro* recollia una notícia publicada per un altre diari que afirmava «que a los maestros de Formentera se les está adeudando la friolera de ocho trimestres de haber personal, 10 íd[em] de material, las retribuciones correspondientes y los alquileres de la casa».¹²

La situació de Formentera va empitjorar l'octubre de 1899, quan es va declarar una epidèmia de paludisme als voltants de l'estany Pudent. L'aparició de la malaltia es va atribuir al tancament de la séquia de l'estany, que havia estat adquirit per la companyia Salinera Española feia poc temps. L'epidèmia es va propagar ràpidament a causa de la pobresa dels habitants d'aquella zona i la falta d'una adequada assistència sanitària. El mes de novembre, quan continuaven les obres del port de la Savina, el nombre d'afectats era de tres-cents i la situació va obligar a mobilitzar tots els recursos disponibles. El mes de desembre, el panorama va anar empitjorant, davant la preocupació de les autoritats.¹³ El 27 de gener de 1900, *El Correo de Ibiza* va demanar que Salinera Española obrís un canal de comunicació entre l'estany Pudent i la mar, perquè així s'aturaria a Formentera «la enfermedad que tantas defunciones ha causado allí».¹⁴ El 4 de març, l'epidèmia continuava activa i el consistori de l'illa va acordar sol·licitar ajuda al govern de l'Estat, després de considerar els efectes del contagi i confirmar que s'havia perdut la collita de cereals.¹⁵ La malaltia va anar remetent i el govern va destinar 3.000 pes-

10. ACIF, Actes de Ple de l'Ajuntament de Formentera, 1892, f. 30v-31r (9 de juliol de 1892).

11. *La Bandera de Ibiza*, 3 de juny de 1895.

12. *El Siglo Futuro*, 16 de febrer de 1897.

13. Sobre l'epidèmia de paludisme de 1899 a Formentera, vegeu I. MACABICH, *Historia de Ibiza* (Barcelona, Art-85, 1985), volum II, p. 181-182, 186-188 i 190-192, i F. TUR RIERA, *Epidèmies: Eivissa i Formentera (1799-1930)* (Eivissa, Balàfia Postals, 2022), p. 337-346.

14. *El Correo de Ibiza*, 27 de gener de 1900.

15. ACIF, Actes de Ple de l'Ajuntament de Formentera, 1900, f. 6v (4 de març de 1900).

setes per fer front a les necessitats dels afectats, però aviat va sorgir la polèmica. L'estiu de 1900, el setmanari republicà *La Unión* va denunciar que no s'havia repartit equitativament l'ajuda del govern i va acusar l'alcalde Joan Serra Juan de mala gestió, corrupció i pràctiques caciquistes.¹⁶ Finalment, els treballadors de Salinera Española reobriren la séquia que comunicava l'estany Pudent amb la mar i es va posar punt final al malson.

Al marge d'aquestes irregularitats puntuals, la situació financera de l'Ajuntament de Formentera era molt delicada. El 1900, el consistori de l'illa no podia pagar les quantitats que li reclamava la Diputació Provincial de Balears i l'alcalde va assegurar que la recaptació era molt escassa i la corporació municipal no podia atendre puntualment la majoria de les seves obligacions, entre les quals hi havia la instrucció primària.¹⁷

Enmig de les dificultats, a l'inici del segle xx s'introduïren algunes millores en el camp de les infraestructures portuàries i la indústria pesquera. El 1901, la societat Borràs i Companyia, propietària de l'estany des Peix, va enllestir les obres del port de la Savina i el va entregar a l'Ajuntament de Formentera. No obstant això, la privatització de l'estany, punt tradicional de fondeig, va continuar provocant un gran malestar entre els habitants de l'illa i el març de 1902 l'administrador de la llacuna, Frederic Carbó, va negar que l'empresa hagués ocupat terrenys privats o hagués tallat camins veïnals, com alguns particulars havien denunciat a la premsa local.¹⁸ A pesar de la polèmica, el mes d'abril els propietaris de l'estany des Peix installaren una almadrava a les costes de la Savina en direcció a l'illot des Vedrà. El 1903, l'almadrava tenia catorze barques i donava feina a una seixantena de pescadors, i l'empresa mallorquina Suau, especialista en destil·lats i conserves, disposava d'una petita factoria a Formentera i operava a través de la societat Borràs i Companyia. El rendiment de l'almadrava fou inicialment molt satisfactori i el producte de les captures es portava a Eivissa i després s'embarcava cap a Palma i València. En aquells moments, l'exportació i el preu de les conserves experimentaven un fort creixement a l'Estat espanyol.¹⁹ En aquest

16. *La Unión*, 19 d'agost de 1900, p. 4, i 2 de setembre de 1900, p. 2.

17. ACIF, Actes de Ple de l'Ajuntament de Formentera, 1900, f. 11v-12r (13 de maig de 1900) i 12v-13r (3 de juny de 1900).

18. *El Porvenir*, 6 de març de 1902.

19. Sobre l'almadrava de la Savina, vegeu *El Porvenir*, 24 de febrer de 1902, 4 de març de 1902, 10 de març de 1902, 31 de març de 1902, 8 d'abril de 1902, 25 d'abril de 1902 i 30 d'abril de 1902; *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de las Islas Baleares*, núm. 117 (1903), p. 351; L. RIPOLL, *Memorias de la Cámara (1886-1986)* (Palma,

context d'eufòria, el 30 de novembre de 1904 es va autoritzar José Cano i José García perquè poguessin establir «una almadraba de ensayo, para el paso y retorno del atún, en las proximidades de punta la Anquilla».²⁰

Quan encara era molt jove, Marià Serra va navegar amb el seu pare, que era patró del llaüt *Joven Laura*.²¹ Segons fonts familiars, aquesta embarcació, que tenia unes 27 tones de registre brut i uns 16 metres d'eslora, portava carbó vegetal, escorça de pi i altres mercaderies de Formentera a Torrevella i altres indrets.²² El 30 de maig de 1902, *El Porvenir* informava que el dia anterior havia arribat de Cartagena el llaüt *Joven Laura*, patronejat per Josep Serra.²³ El 19 de setembre d'aquell any, el mateix periòdic publicava que l'embarcació havia arribat al port d'Eivissa procedent de Cartagena i havia sortit poc després cap a Palma.²⁴ Malauradament, els perills de la mar sempre estaven presents. El 29 de gener de 1904, *Diario de Ibiza* informava que el llaüt *Joven Laura* havia embarrancat en aigües de Santa Pola i la tripulació s'havia pogut salvar, encara que s'ignorava l'estat en què havia quedat l'embarcació.²⁵

Segons una font familiar, a l'inici del segle xx, Marià Serra va anar a escola amb Pere Marí Riera (Pere Barber), capellà de la parròquia de Sant Francesc Xavier des de 1903 i germà del mestre de l'escola de nens de Formentera.²⁶

LA REPÚBLICA ORIENTAL DE L'URUGUAI I CUBA

Cap a 1905, quan només tenia setze anys, Marià Serra es va embarcar cap a Montevideo i, poc després, el seu germà petit va marxar també

Editorial H.M.B., 1986), p. 88; C. MANERA, *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)* (Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2001), p. 244, nota 75, i F. CIRER COSTA, «La construcció del port de la Savina», *Diario de Ibiza*, 8 d'abril de 2007, p. 43.

20. *Vida Marítima*, 20 de desembre de 1904, p. 700.

21. Entrevista a Maria Serra Castelló, filla de Marià Serra, enregistrada el 12 de febrer de 2011.

22. J. MARÍ CARDONA, *Formentera, passa a passa per les vies públiques* (Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1999), p. 53-54. Joan Marí recull el testimoni de Josep Serra Castelló, net del patró del llaüt *Joven Laura*.

23. *El Porvenir*, 30 de maig de 1902.

24. *El Porvenir*, 19 de setembre de 1902.

25. *Diario de Ibiza*, 29 de gener de 1904.

26. Dades aportades per Josep Verdura Serra, net de Marià Serra, el 28 de maig de 2023. Sobre Pere Marí Riera, vegeu J. PLANELLS RIPOLL, *Preveres de les Pitiüses* (Eivissa, Departament de Cultura del Consell Insular d'Eivissa, 2007), p. 137.

Fotografia 1. Marià Serra a la primera dècada del segle xx, quan va emigrar a l'Uruguai (arxiu de Josep Verdera Serra).

a la capital de l'Uruguai.²⁷ En aquells anys, el mercat laboral de Formentera es reduïa pràcticament a l'explotació salinera, i bona part de la població masculina emigrava a l'Amèrica del Sud i el Carib per buscar un futur millor. Segons fonts familiars, Marià Serra va treballar de mariner a Montevideo, com la majoria dels formenterers que vivien a la ciutat. Alguns emigrants de la Pitiüsa menor arribaren a ser maquinistes navals, patrons, capitans i, fins i tot, pràctics del port de Monte-

27. Dades aportades per Josep Verdera Serra, net de Marià Serra, el 31 d'octubre de 2011.

video, una infraestructura que fou ampliada i modernitzada a la primera dècada del segle xx.²⁸ Altres formenters instal·lats a l'Uruguai aconseguiren establir negocis d'una certa rellevància, com els germans Serra Marí, que el 1916 fundaren l'empresa Astilleros Serra y Compañía a Villa del Cerro. En aquells moments, la vida associativa dels nombrosos formenters que vivien a Montevideo devia girar entorn del Centro Ibicenco, fundat a la dècada de 1910 a la part vella de la ciutat. Aquesta associació, que disposava d'un local molt pobre, va tenir una vida prou curta perquè el 1919 fou absorbida pel Centro Balear.²⁹

Segons la seva família, Marià Serra va viure a Montevideo aproximadament entre 1905 i 1921, una època en la qual l'Uruguai va experimentar canvis molt importants des del punt de vista polític, social i econòmic. A l'inici del segle xx, la República Oriental de l'Uruguai tenia un milió d'habitants i, dels tres-cents mil que vivien a la capital, un 30 % eren estrangers. El país va patir la seva última guerra civil el 1904 i després es va obrir un període de grans transformacions socials i polítiques que culminaren amb la Constitució de 1919. Aquesta nova època va estar marcada per la presidència de José Batlle (1903-1907 i 1911-1915), que va desplegar una política reformista i progressista que buscava separar l'Església de l'Estat, potenciar el paper de l'Estat en l'àmbit social i econòmic, i defensar el moviment obrer. Entre 1911 i 1913 s'accentuaren les reformes i el 1916 va entrar en vigor la jornada laboral de vuit hores. Sota els governs del president José Batlle s'impulsaren les nacionalitzacions, l'escola pública i laica, el matrimoni civil i l'alliberament de la dona.³⁰ Indubtablement, les reformes polítiques, econòmiques i socials del batllisme degueren influir en el pensament i la formació de Marià Serra, que va viure en primera persona aquella època de canvi i obertura.

A pesar de relacionar-se amb altres formenters que vivien a Montevideo, Marià Serra era una persona sensible que lògicament trobava a

28. Sobre l'emigració de formenters a l'Uruguai a les primeres dècades del segle xx, vegeu J. VERDERA i VERDERA, *Formenters a Montevideo* (Palma, Institut d'Estudis Balearics, 1993), p. 28-53, i J. VERDERA i VERDERA, «Formentera i l'emigració (segles XIX i XX)», dins M. F. OLIVER i J. VERDERA (coord.), *Formentera: història i realitat* (Palma, Universitat de les Illes Balears, 2000), p. 89-92.

29. Sobre la vida associativa dels formenters a Montevideo entre 1905 i 1920, vegeu J. BUADES i CRESPI i altres, *Emigrants il·lencs al Río de la Plata (La vida associativa a Buenos Aires i Montevideo)* (Palma, Vicepresidència del Govern Balear, 1995), p. 144 i 222-223, i J. BUADES CRESPI i altres, *El moviment associatiu balear a l'exterior* (Palma, Conselleria de Presidència del Govern Balear, 2001), p. 45.

30. J. J. ARTEAGA, *Breve historia contemporánea del Uruguay* (Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica, 2008), p. 111, 115-122 i 126-129.

faltar la terra natal i la família. De fet, quan rebia una carta de la seva mare, deixava la conversació amb els amics i es tancava a la seva habitació, buscant un lloc íntim per emocionar-se o plorar.³¹

Malauradament, la bona situació econòmica que va viure l'Uruguai a partir de 1905 es va trencar entre 1913 i 1916, quan el país va patir una crisi econòmica que es va traduir en un increment de l'atur i la inflació. Entre 1913 i 1919, el comerç exterior es va mantenir en un bon nivell, gràcies sobretot a l'augment de la demanda de carn i dels preus internacionals com a conseqüència de la Primera Guerra Mundial. Malauradament, la recessió econòmica es va deixar sentir novament a la República Oriental entre 1921 i 1924.³²

Potser influït per aquestes circumstàncies, Marià Serra va tornar a Formentera cap a 1921, quan l'illa estava a punt d'experimentar algunes millores en el camp de les comunicacions. En aquest sentit, al final de 1921 es va anunciar la subhasta del segon tram de la carretera de la Savina al far de la Mola, una notícia que, segons la premsa local, fou molt ben acollida pels formenterers i que beneficiava sobretot els habitants de la Mola, que només disposaven d'un camí estret i precari per poder baixar.³³ D'altra banda, el setembre de 1922 es va establir finalment la connexió telegràfica entre Eivissa i Formentera, després d'any de peticions i gestions frustrades.³⁴ Al marge de les millores en les comunicacions, a la Pitiüsa menor s'hi va construir una casa-caserna per a la Guàrdia Civil que va entrar en funcionament l'estiu de 1923 amb una dotació d'un caporal i dues parelles de guàrdies.³⁵

L'agost de 1923, poc després d'inaugurar-se la caserna, el Ministeri d'Hisenda va habilitar la cova d'en Cabrit, entre la punta de sa Pedrera i el caló de s'Oli, per a l'embarcament en règim de cabotatge dels productes agrícoles de la finca de Can Martí, propietat de la mallorquina Catalina Esteva Canet.³⁶ Catalina Esteva, que havia heretat la finca després de morir el seu marit, Pedro Marroig, estava casada amb el també mallorquí Llorenç Bosch, que havia fet construir una granja per a la cria de pollastres, ànecs i oques.³⁷

31. Entrevista a Maria Serra Castelló, filla de Marià Serra, enregistrada el 12 de febrer de 2011.

32. J. J. ARTEAGA, *Breve historia contemporánea del Uruguay*, p. 132 i 142-143.

33. *Diario de Ibiza*, 21 de novembre de 1921.

34. *La Voz de Ibiza*, 16 de setembre de 1922.

35. *Diario de Ibiza*, 10 de juliol de 1923.

36. *El Financiero*, 24 d'agost de 1923, p. 25.

37. J. SERRA COLOMAR i A. YERN RIBES, *Can Marroig. Mite i realitat* (Eivissa, Editorial Mediterrània-Eivissa, 2005), p. 95-101.

En aquells anys de canvis i millores, Marià Serra va conèixer la jove Catalina Castelló Marí, de Can Vicent d'en Ferrer. El festeig va durar poc temps perquè Marià Serra i Catalina Castelló es casaren a l'església de Sant Francesc Xavier el 9 de setembre de 1923, quan ell tenia trenta-tres anys i ella, només divuit. A la boda hi assistiren els pares dels nuvis i signaren com a testimonis Joan Mayans Castelló i Joan Serra Ferrer.³⁸

Uns dies després de la boda va triomfar a Barcelona el pronunciament militar del general Miguel Primo de Rivera i es va establir a l'Estat espanyol una dictadura amb el beneplàcit del rei Alfons XIII. El 2 d'octubre de 1923, els regidors de l'Ajuntament de Formentera foren cessats i substituïts «por los vocales asociados de la junta municipal», en presència del caporal Bartomeu Aleñar, cap de la guarnició de la Guàrdia Civil destinada a l'illa. Els nous gestors municipals prengueren possessió dels seus càrrecs i fou escollit alcalde Francesc Marí Roig (Xico Barber).³⁹ Una de les primeres actuacions del nou consistori fou l'aprovació d'un contracte que havien signat l'empresa Salinera Española i els seus treballadors. En aquest document, els obrers, respectant la jornada de vuit hores, es comprometien a treballar una hora i mitja extraordinària al dia.⁴⁰ A l'inici de la dècada de 1920, la producció de sal va assolir quotes molt importants a les Pitiuses i l'empresa propietària dels estanys volia mantenir els nivells d'extracció, incrementant si feia falta el nombre d'hores de feina dels treballadors.⁴¹

El 1924, Marià Serra i Catalina Castelló tengueren un fill, però era molt gran i va néixer mort a pesar dels esforços del metge Vicent Riera Ferrer, que era padrí del mariner formenterer.⁴² Aquest fet degué afectar molt el matrimoni i aquell mateix any Marià Serra es va embarcar novament cap a Amèrica, però en aquesta ocasió cap a Cuba, l'altra gran destinació dels emigrants formenterers, al costat de l'Uruguai i l'Argentina. A la dècada de 1920, el flux migratori de formenterers cap

38. RCF, Matrimonis, volum 10, f. 63r-63v.

39. ACIF, Actes de Ple de l'Ajuntament de Formentera, 1923-1931, f. 1r-1v (2 d'octubre de 1923).

40. ACIF, Actes de Ple de l'Ajuntament de Formentera, 1923-1931, f. 7v-8r (25 de novembre de 1923).

41. Sobre la producció de les salines d'Eivissa i Formentera a la dècada de 1920, vegeu J. VILÀ VALENTÍ, «Ibiza y Formentera, islas de la sal», separata d'*Estudios Geográficos*, núm. 52 (1953), p. 45.

42. Dades aportades per Maria Serra Castelló, filla de Marià Serra, el 7 de desembre de 2017.

Fotografia 2. Fotografia de Marià Serra feta a l'estudi M. Martínez Otero de Caibarién, localitat situada a la costa nord de Cuba (arxiu de Josep Verdera Serra).

a l'illa caribenya es va reduir lleugerament en relació amb l'anterior decenni.⁴³

Marià Serra va estar a Cuba aproximadament entre 1924 i 1928, treballant de mariner. Quan els emigrants desembarcaven al port de l'Havana, les autoritats d'immigració miraven si els nouvinguts estaven sans, si portaven diners i si tenien algun familiar o amic a Cuba o bé eren socs d'algun centre regional espanyol a l'illa. Si no complien aquests requisits, els immigrants eren internats al campament de Triscornia fins que el govern cubà els trobava una feina o eren reclamats per algun familiar, amic o institució espanyola.⁴⁴ El 1920, Josep Serra Juan fou retengut a Triscornia per una grip mal curada i es va posar en contacte amb un altre formenterer que es deia Joan Colomar i s'allotjava a l'Hostal La Marina Balear. Joan Colomar va demanar ajuda al propietari de l'establiment, el mallorquí Gabriel Pujol Mir, i Josep Serra va poder sortir de Triscornia amb un certificat de la Sociedad Balear de Beneficiencia.⁴⁵ El 1923, els formenterers Joan Mayans Juan i Antoni Tur Juan també pogueren desembarcar a l'Havana gràcies a les gestions del propietari de La Marina Balear.⁴⁶ De fet, Gabriel Pujol, conegut amb el nom de *Tiona*, ajudava emigrants de les Balears que tenien dificultats i, si feia falta, els deixava menjar i dormir a la seva fonda.⁴⁷

En general, l'estada de Marià Serra a Cuba va coincidir amb els primers anys del govern del general Gerardo Machado, que va presidir la República de Cuba entre 1925 i 1933. Després d'un període inicial de popularitat, a partir de 1927 el general Machado va manifestar la seva voluntat de no abandonar el poder i va començar a governar d'una manera autoritària.⁴⁸ Des del punt de vista econòmic, a la dècada de 1920

43. Segons Jaume Verdera, a la dècada de 1910 emigraren a Cuba noranta-sis formenterers, mentre que a la dècada de 1920 la xifra es va reduir a setanta-dos. Vegeu J. VERDERA VERDERA, *Formenterers a Cuba* (Eivissa, edició de l'autor, 1996), p. 51-58.

44. C. NARANJO OROVIO, «Memoria de los trabajos y los días. Historias de la emigración a Cuba», *Tebeto: Anuario del Archivo Histórico Insular de Fuerteventura*, núm. 9 (1996), p. 92.

45. J. VERDERA VERDERA, *Formenterers a Cuba*, p. 73.

46. J. VERDERA VERDERA, *Formenterers a Cuba*, p. 74-75.

47. Segons fonts familiars, en una ocasió Marià Serra va portar tres formenterers que necessitaven ajuda a l'establiment del mallorquí Gabriel Pujol Mir (dades aportades per Josep Verdera Serra, net de Marià Serra, el 28 d'octubre de 2022). Sobre Gabriel Pujol i el seu hostal o fonda, vegeu J. MIRALLES I MONTSERRAT, *Memòria històrica dels illencs baleàrics a Cuba. Històries de vida* (Palma, Fundació Càtedra Iberoamericana de la Universitat de les Illes Balears, [2002]), publicació digital.

48. F. J. MACÍAS MARTÍN, «El perfil de un dictador antillano: el general Gerardo Machado y Morales, Presidente de la República de Cuba (1925-1933)», *Tebeto: Anuario del Archivo Histórico Insular de Fuerteventura*, núm. 15 (2002), p. 235, 240, 245 i 253-256.

es va accentuar la dependència de Cuba cap al sucre, gran part del qual s'exportava als Estats Units. La producció i l'exportació de canya de sucre va continuar augmentant entre 1922 i 1926, a pesar de l'excés d'oferta i el proteccionisme internacional de la postguerra. El preu del dolç va començar a baixar el 1925 i l'Estat va haver d'intervenir en el sector desplegant una política restrictiva el 1927-1928. Posteriorment es va tornar a liberalitzar la producció i l'exportació, però la crisi econòmica internacional iniciada el 1929 va posar de manifest la fragilitat i les limitacions de l'economia cubana, massa dependent del sucre i del mercat nord-americà.⁴⁹ De fet, el preu i les exportacions tant de sucre com de tabac caigueren en picat després de 1929, i això va repercutir negativament en les condicions de vida dels treballadors i dels emigrants.⁵⁰

Els formentersers que emigraren a Cuba entre 1921 i 1930 es dedicaren sobretot a la navegació i a la indústria del carbó, encara que alguns es guanyaren la vida pescant l'esponja, portant un establiment comercial o treballant de fusters. La major part dels que feren feina a la mar eren simples mariners, però també hi havia patrons i maquinistes navals. Pel que fa a la indústria del carbó, a la dècada de 1920 Bartomeu Tur Escandell tenia una explotació a Nuevitas i donava feina a altres formentersers. En el cas de la pesca de l'esponja, aquesta activitat es concentrava principalment a Batabanó, on hi havia nombroses empreses controlades per grecs i espanyols.⁵¹

La presència d'emigrants d'Eivissa també fou molt important a Cuba. El febrer de 1920 desembarcaren a l'illa caribenya uns vuitanta eivissencs i el 1921 l'associació obrera de mariners d'Eivissa La Marinería va demanar ajuda econòmica i va aconseguir la col·laboració de cent disset mariners d'aquella illa que vivien a Cuba.⁵²

D'altra banda, els emigrants d'Eivissa i Formentera que treballaven a l'illa caribenya podien accedir als serveis del Centro Balear, una institució fundada al final del segle XIX que oferia als seus afiliats oci,

49. A. SANTAMARÍA GARCÍA, *La industria azucarera y la economía cubana durante los años veinte y treinta. La crisis del sector exportador, comercial y azucarero y su incidencia en la sociedad y en la economía insular* (Tesi doctoral, Universidad Complutense de Madrid, 1995), p. 72-75, 112, 146-147 i 150. Tesi consultada a <https://eprints.ucm.es/2441> el 20 de novembre de 2018.

50. C. NARANJO OROVIO, «La vida cotidiana del inmigrante español en Cuba, 1920-1940», *Secuencia*, núm. 14 (1989), p. 73.

51. Sobre l'emigració de formentersers a Cuba a la dècada de 1920, vegeu J. VERDERA VERDERA, *Formentersers a Cuba*, p. 55-58, 62 i 72-75, i J. VERDERA I VERDERA, «Formentera i l'emigració», p. 87-89.

52. J. BUADES CRESPI i altres, *El moviment associatiu balear a l'exterior*, p. 63.

instrucció, assistència sanitària i beneficència. El Centro Balear de l'Havana va arribar al seu punt culminant a la dècada de 1920, després de la inauguració de les noves instal·lacions de la clínica La Balear, que disposava de tres pavellons anomenats *Mallorca*, *Menorca* i *Eivissa*. El 1924, el Centro Balear de l'Havana tenia uns 16.600 socis i un any després es va inaugurar el quart pavelló de la clínica d'aquella institució, que portava el nom de *Formentera*.⁵³ Precisament, el 26 de març de 1927 fou donat d'alta a la Quinta de Salud la Balear un illenc anomenat Marià Serra Riera que podria ser perfectament el mariner formenterer.⁵⁴

La construcció de la carretera central de Cuba (1927-1931) va provocar una crisi en el sector de la navegació de cabotatge i les navilieres cubanes hagueren d'obrir línies amb altres illes del Carib i la costa nord-americana. Pot ser que Marià Serra navegàs en algun vaixell de cabotatge i sentís els efectes de la crisi. Sigui com sigui, el 17 de gener de 1928 el mariner formenterer es va embarcar a l'Havana en el vapor *Mambí*, propietat de la Compañía Cubana de Transporte de Mielles, una empresa dedicada al transport de melassa.⁵⁵ El vaixell va arribar al port de Nova Orleans pocs dies després i en la llista de tripulació s'hi va fer constar que *Mariano Sierra* feia 1,68 m d'alçada, hi treballava de *mozo* (cambrer) i portava nou anys de servei a la mar.⁵⁶ El 10 de febrer, el vapor *Mambí* va arribar a Nova Orleans procedent de La Romana (República Dominicana) i en aquest viatge el mariner formenterer hi va continuar treballant de cambrer (*messboy*).⁵⁷ El 27 de febrer, el *Mambí* va atracar a la ciutat del Mississipi provinent de Preston (Cuba) i Marià Serra seguia fent la mateixa feina.⁵⁸ El vapor va arri-

53. J. BUADES CRESPI i altres, *El moviment associatiu balear a l'exterior*, p. 62-64.

54. *Diario de la Marina*, 29 de març de 1927, p. 20.

55. El 1924, la Compañía Cubana de Transporte de Mielles, que estava domiciliada a l'Havana, disposava de cinc vaixells. Sobre aquesta qüestió, vegeu *Lloyd Register of Shipping 1923-1924* (Londres, Lloyd Register Foundation, 1924), p. 43.

56. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 122 (21 de gener de 1928). Document consultat a www.ancestry.com el 18 de juliol de 2019. La llista de tripulants està datada el 21 de gener, però la declaració jurada del capità davant les autoritats portuàries, al dors del document, està datada el 20 de gener. D'altra banda, la presència d'Eladio González entre els tripulants permet assegurar que aquest *Mariano Sierra* que apareix a la llista és, indubtablement, el mariner formenterer.

57. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 123 (10 de febrer de 1928). Document consultat a www.ancestry.com el 18 de juliol de 2019.

58. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 123 (27 de febrer de 1928). Document consultat a www.ancestry.com el 18 de juliol de 2019.

bar novament a Nova Orleans el 14 de març procedent d'Antilla (Cuba) i es va fer constar que el mariner formenterer hi continuava de cambrer.⁵⁹ El *Mambí* va tornar a Nova Orleans el 9 de maig, provinent de La Romana (República Dominicana), però Marià Serra, que en aquesta ocasió hi treballava de mariner (*seaman*), va abandonar l'embarcació amb dues persones més.⁶⁰

NOVA ORLEANS I NOVA YORK

Després d'abandonar el *Mambí*, Marià Serra es va embarcar a Nova Orleans en el vapor *Hibueras*, propietat de la Cuyamel Fruit Company, una empresa dels Estats Units amb seu a Honduras que es dedicava a la producció i exportació de bananes. L'1 de juny de 1928, el vapor *Hibueras* va arribar a Nova Orleans procedent de Puerto Cortés (Honduras) i consta que entre els tripulants hi havia un mariner (*sailor*) de trentaset anys dels Estats Units anomenat *Mariana* Serra, que s'havia enrolat el 24 de maig a la ciutat del Mississipi.⁶¹ A pesar dels errors en el nom, l'edat i la nacionalitat, la proximitat de dates entre l'abandonament del *Mambí* i l'embarcament en el vapor *Hibueras* fa pensar que aquella persona era, en realitat, el formenterer Marià Serra. Aquest mateix *Mariana* Serra figurava com a mariner espanyol del vapor *Hibueras* quan aquesta embarcació va arribar a Nova Orleans el 9 de juny procedent de Puerto Cortés i quan va atracar cinc dies després a Bluefields (Nicaragua) provinent del port de Luisiana.⁶² Aquell estiu de 1928, Marià Serra va navegar de mariner amb el vapor *Hibueras* fent diverses travessies entre Nova Orleans i Puerto Cortés. Finalment, el 18 de setembre aquest vai-

59. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 124 (14 de març de 1928). Document consultat a www.ancestry.com el 18 de juliol de 2019. En aquesta pàgina es diu que la data del document és el 17 de març, però en realitat és el 14 de març, el mateix dia que el capità de l'embarcació va signar la declaració jurada.

60. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 126 (9 de maig de 1928). Document consultat a www.ancestry.com el 18 de juliol de 2019. Eladio González, que continuava formant part de la tripulació, no va abandonar el vaixell.

61. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 127 (1 de juny de 1928). Document consultat a www.ancestry.com el 19 de juliol de 2019.

62. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 127 (9 i 14 de juny de 1928). Documents consultats a www.ancestry.com el 19 de juliol de 2019.

xell de la Cuyamel Fruit Company va arribar a Nova Orleans procedent de Tampico (Mèxic), via Veracruz i Alvarado, i el mariner formenterer va decidir desembarcar.⁶³

El mateix setembre de 1928, poc després d'abandonar el vapor *Hibueras*, Marià Serra es va enrolar en el vapor *Copan*, també de la Cuyamel Fruit Company, i aquesta vegada el mariner formenterer fou inscrit amb el nom i l'edat correctes.⁶⁴ El 4 d'octubre, el vapor *Copan* va atracar a Nova Orleans procedent de Puerto Cortés i un dels membres de la tripulació era Marià Serra, encara que es feia constar erròniament que tenia trenta-sis anys.⁶⁵

Després d'enrolar-se en el vapor *Copan*, el mariner formenterer va tornar a navegar en el vapor *Hibueras*. El 8 de març de 1929, aquesta embarcació va arribar a Nova Orleans i l'endemà el capità va comunicar a les autoritats que s'havien contractat en aquest port deu mariners, un dels quals era Marià Serra, i que el vaixell tenia previst sortir aquell mateix dia cap a Puerto Cortés.⁶⁶ El vapor *Hibueras* va atracar a Nova Orleans el 18 i 28 de març i el 5 d'abril procedent de Puerto Cortés, i el 26 d'abril provinent de La Ceiba (Honduras), i en tots els casos consta que el mariner formenterer formava part de la tripulació del vaixell.⁶⁷

Posteriorment, la documentació no aclareix del tot si Marià Serra va continuar navegant en la mateixa embarcació. El 19 d'agost i el 10 de setembre de 1929, el vapor *Hibueras* va arribar a Nova Orleans procedent de La Ceiba i el 31 d'octubre provinent de Bluefields, i entre els membres de la tripulació hi havia un espanyol anomenat *Mariano Serra* que tenia trenta-cinc anys i treballava de vigilant (*watch-*

63. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 127 (28 de juny i 9 de juliol de 1928), 128 (19 i 25 de juliol de 1928), 129 (16 d'agost de 1928) i 130 (18 de setembre de 1928). Documents consultats a www.ancestry.com el 19 de juliol de 2019.

64. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 129 (26 de setembre de 1928). Document consultat a www.ancestry.com el 19 de juliol de 2019.

65. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 130 (4 d'octubre de 1928). Document consultat a www.ancestry.com el 19 de juliol de 2019.

66. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 136 (8 i 9 de març de 1929). Document consultat a www.ancestry.com el 20 de juliol de 2019.

67. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 137 (18 i 28 de març de 1929), 138 (5 d'abril de 1929) i 139 (26 d'abril de 1929). Documents consultats a www.ancestry.com el 20 de juliol de 2019.

man).⁶⁸ També consta que un *M. Serra* amb aquesta edat i nacionalitat va desembarcar a Nova Orleans aquell mateix 31 d'octubre de 1929.⁶⁹ Afortunadament, la documentació després torna a ser més clara. El 24 d'abril de 1930, el vapor *Lempira*, de la United Fruit Company, va arribar al port de Louisiana i dos dies després el capità va informar les autoritats que el vaixell partiria aquell mateix dia cap a Puerto Cortés i que s'hi havien enrolat tres mariners, un dels quals era Marià Serra, que apareixia inscrit amb la seva edat correcta.⁷⁰ La United Fruit Company, que el 1929 havia adquirit la Cuyamel Fruit Company, era una empresa dels Estats Units que operava a diversos països de l'Amèrica Central, el Carib i el nord de l'Amèrica del Sud. La poderosa multinacional produïa i exportava fruits tropicals, sobretot bananes, encara que a Cuba es va centrar en el sucre.⁷¹ Després del viatge a Puerto Cortés, no sabem si Marià Serra va continuar navegant en vapors de la United Fruit Company.

Tenint en compte la documentació portuària, Marià Serra va viure a Nova Orleans entre 1928 i 1930, i va anar embarcat en vaixells de diverses companyies dels Estats Units que operaven entre aquella ciutat i ports de l'Amèrica del Nord, l'Amèrica Central, el Carib i el nord de l'Amèrica del Sud. El mariner formenterer va aprofitar la seva estada a Nova Orleans per fer-se una fotografia a l'Scordill Studio, que estava situat al número 1025 de Canal Street i era propietat del fotògraf John Scordill.⁷² En tot cas, la presència de Marià Serra a la ciutat del Mississipi no era un fet aïllat, perquè altres formenterers també passa-

68. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 144 (19 d'agost de 1929), 146 (10 de setembre de 1929) i 148 (31 d'octubre de 1929). Documents consultats a www.ancestry.com el 20 de juliol de 2019. La data del tercer i últim document no es llegeix clarament, però sembla que és el 31 d'octubre de 1929.

69. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 148 (31 d'octubre de 1929). Document consultat a www.ancestry.com el 20 de juliol de 2019. La data del tercer i últim document no es llegeix clarament, però sembla que és el 31 d'octubre de 1929.

70. NARA, Crew Lists of Vessels Arriving at New Orleans, Louisiana, 1910-1945, NAI 4492828, Record Group 85, Roll 153 (24 i 26 d'abril de 1930). Document consultat a www.ancestry.com el 20 de juliol de 2019. En la comunicació del capità es diu que el vaixell va arribar al port de Nova Orleans el 24 d'abril de 1930, però a la llista de tripulació hi consta que l'arribada fou el dia anterior.

71. Sobre la United Fruit Company, vegeu M. P. BRUNGARDT, «La United Fruit Company en Colòmbia», *Innovar*, núm. 5 (1995), p. 108, i O. ZANETTI LECUONA, «La United Fruit Company en Cuba: Organización del trabajo y resistencia obrera», *Clío América*, volum 2, núm. 4 (2008), p. 238.

72. Fotografia en poder de la família de Josep Serra Castelló, fill de Marià Serra.

Fotografia 3. Fotografia de Marià Serra feta a l'Scordill Studio de Nova Orleans entre 1928 i 1930 (arxiu de la família de Josep Serra Castelló).

ren per Nova Orleans a l'inici del segle xx, com Josep Ferrer Tur (Pep Andreuet), Josep Juan Ferrer (Pep Pujada) i Vicent Costa Ferrer (de Can Jaume d'en Costa), que segons la seva família va treballar al port de la ciutat.⁷³

A la dècada de 1920, Nova Orleans va experimentar una notable transformació amb l'acabament dels treballs de construcció del canal que connectava el riu Mississipi amb el llac Pontchartrain, i també amb les obres que es feren arran de la inundació de 1927 i l'inici del projecte que havia de protegir la ciutat a la part del llac. En aquella època, Nova Orleans era un dels ports més importants dels Estats Units i exportava principalment cotó i fusta. A més, s'intentava convertir la ciutat en una moderna destinació turística.⁷⁴

A més de Nova Orleans, Marià Serra va estar també a la ciutat de Nova York al final de 1930. Segons el certificat de nacionalitat expedit el 18 de desembre de 1930 pel Consolat General d'Espanya a Nova York, el mariner formenterer residia al número 50 de Cherry Street, molt a prop del pont de Brooklyn.⁷⁵ De fet, a la zona de Cherry Street i Roosevelt Street, al sud-est de Manhattan, era on es concentrava, a la ciutat dels gratacels, la major part de la comunitat hispana, que precisament el 1930 arribava al seu punt de màxima presència als Estats Units.⁷⁶

A Cherry Street hi havia diverses associacions regionals d'emigrants i també alguns establiments comercials on els espanyols que acabaven d'arribar a Nova York podien rebre ajuda. En aquest sentit, al número 26 de Cherry Street s'hi ubicava la Sociedad Cultural Gallega.⁷⁷ Al número 27 d'aquest mateix carrer hi havia la fonda La Valenciana, on els valencians sense recursos ni contactes a Nova York podien dormir

73. Sobre l'estada de Josep Ferrer Tur a Nova Orleans, vegeu J. RUBIO MONSANT, *Formentera. Una mirada enrere* (Formentera, Próximo Ferry, 2019), p. 35. En relació amb Josep Juan Ferrer, s'han utilitzat les dades aportades per Andreu Ferrer Joan el 28 de gener de 2023. Pel que fa a Vicent Costa Ferrer, s'han utilitzat les dades aportades pel seu net Vicent Costa Juan el 10 d'octubre de 2013 i el 20 de gener de 2017.

74. Sobre la història de Nova Orleans a la dècada de 1920, vegeu *New Orleans City Guide* (Boston, Houghton Mifflin Company, 1938), p. 38 i 48, i R. CAMPANELLA, «New Orleans: A Timeline of Economic History», *New Orleans Business Alliance* (2012), p. 9.

75. Certificat de nacionalitat en poder de la família de Josep Serra Castelló, fill de Marià Serra.

76. M. CACIOPPO, «Bones and Blood: Family Ties and the Experience of Immigration in Anzia Yezierska's *Bread Givers* and Fae Myenne Ng's *Bone*», *Revista de Estudios Norteamericanos*, núm. 5 (1996), p. 121 i 123.

77. G. RUEDA HERNANZ, «Asociaciones y otras formas de relación de los españoles en Norteamérica», dins J. A. BLANCO RODRÍGUEZ (ed.), *El asociacionismo en la emigración española a América* (Salamanca, UNED Zamora i Junta de Castilla y León, 2008), p. 253.

Fotografia 4. Portada i contraportada del certificat de nacionalitat de Marià Serra expedit pel Consolat General d'Espanya a Nova York el 1930 (arxiu de la família de Josep Serra Castelló).

i menjar mentre buscaven feina.⁷⁸ Al número 41 de Cherry Street hi havia l'Hostal Santa Lucía, del basc Valentín Aguirre, que ajudava els seus compatriotes a trobar feina a Nova York o a desplaçar-se a la costa oest dels Estats Units. Valentín Aguirre fou també cofundador i president del Centro Vasco Americano, que es trobava precisament al número 48 de Cherry Street, just al costat d'on vivia Marià Serra.⁷⁹

Encara que la comunitat balear a Nova York no era gaire nombrosa, el 1923 va entrar en funcionament a la ciutat nord-americana un Centro

78. T. MORELL MOLL, *Valencians a Nova York. El cas de la Marina Alta (1912-1920)* (La Pobla Llarga, Edicions 96 i Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, 2012), p. 50-54.

79. G. TOTORICAGÜENA, *The Basques of New York: A Cosmopolitan Experience* (Vitòria-Gasteiz, Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, 2003), p. 72, 74, 80-81, 83, 100, 105, 159, 282 i 315.

Fotografia 5. Interior del certificat de nacionalitat de Marià Serra expedit pel Consolat General d'Espanya a Nova York el 1930 (arxiu de la família de Josep Serra Castelló).

CONSULADO GENERAL DE ESPAÑA EN NUEVA YORK
The Consul General of Spain at New York

CERTIFICO: -QUE EN EL REGISTRO DE MATRICULA DE SÚBDITOS ESPAÑOLES CERTIFIES.—That in the register of Spanish Subjects in the Archives of this Consulate General QUE EXISTE EN ESTE CONSULADO GENERAL HAY UNA PARTIDA SEÑALADA appears an entry under No. } 5960 as follows: QUE DICE:

CON EL NUM. } 5960 as follows: QUE DICE:

DON } Mariano Serra Riera
 Mr. } Mariano Serra Riera

NATURAL DE } S. Francisco de Asis EDAD } 41
 native of } S. Francisco de Asis age } 41

ESTADO } casado PROFESION } maestro
 condition } married occupation } teacher

RESIDENTE EN } 50 Cherry St. N.Y.C.
 resident at } 50 Cherry St. N.Y.C.

Y A FIN DE QUE EL INTERESADO PUEDA ACREDITAR SU NACIONALIDAD, LE
 And in order that the above interested party may establish his nationality the present certificate
 EXPIDO EL PRESENTE EN NUEVA YORK A 18 DE octubre DE 1930
 is issued to him in New York this 18 day of October 1930

LE
 VÁLDE POR UN VOTO
 Valid for a vote

NUEVA YORK
 No. 5960
 ANT. 97
 DERECHOS 2/
 FECHA 18-10-1930

DEPARTAMENTO CONSULARES ESPAÑOLES
 PAGO
 3
 11
 FRANCISCO GARRIGA

Balear que molt aviat va mantenir relacions amb el seu homònim de Montevideo.⁸⁰ Pocs formenterers degueren beneficiar-se dels serveis d'aquest Centre Balear, perquè Nova York fou sempre una destinació minoritària per als emigrants de la Pitiüsa menor. No obstant això, el 1916, els formenterers Francesc Ferrer, Vicent Escandell, Josep Ferrer i Blai Serra arribaren a Nova York a bord del vaixell *Antonio López*, de la Compañía Trasatlántica Española, i passaren pel punt de control d'emigrants de l'illa d'Ellis.⁸¹ El 1917, els formenterers Vicent Serra, Jaume Marí i novament Blai Serra arribaren a l'illa d'Ellis amb el *Montevideo*, una altra embarcació d'aquella mateixa companyia.⁸² Segons Manuel

80. J. BUADES CRESPI i altres, *El moviment associatiu balear a l'exterior*, p. 68-69.

81. Dades extretes de la pàgina www.statueofliberty.org el 21 d'agost de 2021. Vicent Escandell apareix amb el nom de *Vincente* al registre d'emigrants de l'illa d'Ellis.

82. Dades extretes de la pàgina www.statueofliberty.org el 21 d'agost de 2021.

Fotografia 6. El Centro Vasco Americano de Nova York el 1928.

Segons el certificat de nacionalitat expedit pel Consolat General d'Espanya a la ciutat nord-americana, Marià Serra va viure just al costat d'aquest edifici el 1930 (fotografia d'autor desconegut publicada a la pàgina de Facebook Spanish Immigrants in the United States).

D. Benavides, el formenterer Josep Ferrer Tur (Pep Andreuet) va viure també a Nova York.⁸³

Al final de 1930, quan el Consolat va expedir el certificat de Marià Serra, la ciutat de Nova York es trobava en els moments inicials de la Gran Depressió. L'octubre de 1929 es va enfonsar la borsa de Wall Street i es va desencadenar una crisi internacional sense precedents. Entre 1929 i 1932, als Estats Units tancaren una gran quantitat de bancs i empreses, l'atur va passar del 3 al 25 %, i els ingressos dels nord-americans baixaren més d'un 50 %.⁸⁴ A Nova York, la situació econòmica era complicada i la falta de treball afectava durament les famílies. En aquest sentit, el 19 de desembre de 1930 la premsa local assegurava que al barri de Brooklyn hi havia més de disset mil caps de família sense feina i que cada dia se n'afegien més de dos-cents a la llista, una situació que desbordava les possibilitats econòmiques dels comitès d'ajuda.⁸⁵ Quatre dies després, la premsa de Nova York informava que les autoritats havien tancat les portes del Chelsea Bank i que uns tres-cents clients havien intentat atacar una de les sucursals que el banc tenia a Manhattan.⁸⁶

83. N. ESCANDELL I TUR, «Àngel Palerm, estudiant i dirigent anarquista. Notes sobre l'anarquisme a Eivissa i Formentera, 1931-1936. Els primers dies de la guerra», dins N. ESCANDELL I TUR i I. TERRADAS (ed.), *Història i antropologia a la memòria d'Àngel Palerm* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984), p. 53.

84. A. BOSCH, *Historia de Estados Unidos, 1776-1945* (Barcelona, Editorial Crítica, 2005), p. 412.

85. *Brooklyn Daily Eagle* (edició de Wall Street), 19 de desembre de 1930, p. 8.

86. *Brooklyn Daily Eagle* (edició de Wall Street), 23 de desembre de 1930, p. 1.

Aquesta és una biografia del formenterer Marià Serra Riera, diputat per Eivissa i Formentera a la Diputació Provincial de Balears entre 1931 i 1934. El seu nomenament com a diputat provincial va representar una ruptura amb el passat, ja que aquest càrrec havia estat controlat per les famílies més prestigioses d'Eivissa durant la Restauració borbònica, i va permetre a Formentera, per primera vegada, tenir un interlocutor directe davant les principals autoritats i institucions polítiques de les Balears. Aquest llibre és, també, a partir de l'experiència personal de Marià Serra Riera, una aproximació als fets històrics que marcaren la seva època: l'emigració a Amèrica, la Segona República, la Guerra Civil, l'exili a França i la Segona Guerra Mundial.

ISBN 978-84-9191-356-6

1 9 5 1 2

9 788491 913566

Consell Insular
de Formentera

Publicacions de l'Abadia de Montserrat